

חינוך החשיבה



אלול תשנ"ה, ספטמבר 1995

עלון מס' 3

מכון ברנקו וייס לטיפול החשיבה הנטקה 40 ירושלים, 96782; טל': 02-436881/2; פקס': 02-436883

האגף לתוכניות לימודים במשרד החינוך, התרבות והספורט

איורים: עמוס אלנבוגן

עורכים: יורם הרפז; רחלי יפה

החשיבה החינוכית והחינוך

לחינוכאים שלום,

מאמריהם של דיוויד פרקינס והווארד גרדנר, פרופסורים לפסיכולוגיה קוגניטיבית בבית-הספר לחינוך של אוניברסיטת הרווארד, מתמודדים עם חלק מהשאלות הללו. הם דנים בחשיבה יצירתית משתי זוויות שונות המשקפות את הויכוח הגדול בתחום: האם חשיבה יצירתית היא בהישג ידו של כל אחד, כפי שטוען פרקינס, או שהיא תכונה של יחידי סגולה בלבד, כפי שאולי נובע ממאמריו של גרדנר (גרדנר, אמנס, אינו טוען כך, אך מחקריו עוסקים רק ב"יוצרים גדולים").

מאמרו של פרקינס, **טבעה של היצירתיות וטיפולחה**, הוא מעין מבוא לחשיבה יצירתית. פרקינס מגדיר חשיבה יצירתית באמצעות הבחנה בין "טבעה החיצוני" - תוצאות, ובין "טבעה הפנימי" - דפוסי חשיבה וערכים (ולא כשרים); מפריך דעה רווחת שילדים הם יצירתיים על-פי טבעם; משווה את החשיבה היצירתית לממדים אחרים של החשיבה; מצביע על קשיים בהערכה של חשיבה יצירתית ובחינוך אליה בבית-הספר המצוי; וחותר בהרהור על טבעה ההיסטורי של חשיבה יצירתית, כלומר על היותה תלוית-תקופה.

מאמרו של גרדנר, **דפוסי היוצרים**, עוסק בנושא "היוצרים של העידן המודרני" ומסכם את ספרו הנקרא כך. כל יוצר מייצג אחת משבע האינטלגנציות האנושיות (בתאוריה של גרדנר - "ריבוי אינטלגנציות" - הטוענת שלאדם יש שבע אינטלגנציות ולא אינטלגנציה כללית אחת, נעסוק בהרחבה בעלון מספר 5, שיצא לקראת האביב הקרוב. הכרת התאוריה הזו אינה הכרחית להבנת המאמר הנדון). גרדנר מבקש לחלץ באמצעות עיון בחייהם דפוסיים ביוגרפיים ואישיותיים המאפיינים את "היוצר המופתי".

עם חופשת קיץ בגבכם וחופשת חג לפניכם תמצאו, אנו מקווים, מרץ ופנאי לעיין בעלוננו **חינוך החשיבה**. העלון, נזכיר למי ששכח, יוצא פעם בשלושה חודשים על-ידי **מכון ברנקו וייס לטיפול החשיבה**, ומטרתו היא להביא לקוראיו את מיטב הרעיונות בתחום של חינוך לחשיבה - חשיבה יצירתית, ביקורתית, דיסציפלינרית ועוד. רעיונות אלה נוצרים ומבוקרים באופן פורה במיוחד בקרב אסכולה, שמרכזה בארה"ב, העוסקת בהיבטים שונים של חינוך החשיבה. רוב המאמרים אשר יופיעו בעלוננו ייצגו מגמות שונות בקרב אסכולה זו. עם זאת, אנו מקווים להביא גם מאמרים מקוריים בנושא. אם ברצונכם לכתוב מאמר או להגיב על המאמרים המופיעים בעלוננו, נקדם זאת בברכה. מאמרים ותגובות אשר יעמדו בסטנדרטים מקובלים יפורסמו.

במוקד העלון הנוכחי נמצאים מאמרים העוסקים בחשיבה יצירתית. הרעיון שניתן לחנך לחשיבה יצירתית הוא רעיון חדש יחסית, אך מאז שקנה לעצמו אחיזה במחשבת החינוך, הצטברה ספרות עצומה בעניינו. ספרות זו עוסקת בשאלות הנוגעות למהותה של החשיבה היצירתית ולאפשרות לחנך אליה. שאלות כגון: מה טיבה של החשיבה היצירתית? כיצד יש להגדיר אותה? האם כל רעיון חדש הוא יצירתי? האם הגדרה של חשיבה כיצירתית היא עניין לפסיכולוגיה או לסוציולוגיה? האם תהליכי חשיבה יצירתית באמנות זהים לאלה שבמדע? האם לאנשים יצירתיים יש אישיות שונה מזו של אנשים בלתי-יצירתיים? האם ניתן לבחון ולמדוד יצירתיות? האם ניתן להשוות רעיונות יצירתיים ולומר שרעיון אחד יצירתי יותר מרעיון אחר? האם בית הספר יכול לחנך ליצירתיות? מהם התנאים לצמיחתה של חשיבה יצירתית?

הוא יישים גם למציאות הישראלית, הכלולה גם היא בכלכלה הבאה של שוק העולמי.

המאמרים "כבדים" משהו, ואינם מאפשרים קריאה כלאחר-כך, אך כדאי, אנו סבורים, להשקיע בהם זמן ומאמץ. תוכלו להתרענן ולהתאגר במדורו הקבוע של גדעון ונר, חשיבה על חשיבה באמצעות חידות.

לכולכם, בברכת שנה טובה
ועתירת חשיבה יצירתית

את מאמרו של רוברט רייך, חינוך והכלכלה הבאה, אנו מצרפים כנספח מיוחד לשנת התעשייה במערכת החינוך. רייך, פרופסור לכלכלה מדינית ושר העבודה בממשל האמריקאי, טוען ש"הכלכלה הבאה" - כלכלה עולמית (בניגוד לכלכלה לאומית) המתרכזת בייצור איכותי (בניגוד לייצור כמותי) - מחייבת רפורמה מעמיקה בחינוך; במקום "עוד מאותו דבר" - עוד שעות, עוד מתמטיקה, עוד השתלמויות וכו', כלומר חינוך כמותי, יש לעשות שינוי איכותי בחינוך. על החינוך להתרכז במרכיבים הכרחיים להשרדות ולהצלחה בעידן "הכלכלה הבאה" - במיומנויות יסוד, אחריות, חשיבה ושיתוף פעולה. מאמרו של רייך מתייחס, אמנם, למציאות האמריקאית, אך

טבעה fe היצירתיות וטיפוחה* דיווי פרקינס

תסמונת סליירי

למרות שמקרים אלה לא ייכתבו בתולדות ההמצאות האנושיות, הם מדגימים היטב שני מאפיינים של חשיבה יצירתית. הצלחתו של סטיב בשימוש בכרטיס האשראי מצביעה על חירות ממה שפסיכולוגים מכנים 'קביעון תפקודי'. בני-אדם נוטים בדרך כלל לחשוב על חפצים במונחי התפקיד המקובל שלהם. כרטיס אשראי, למשל, נועד לביצוע תשלום. לראות בו מכשיר חיתוך פירושו לגלות גמישות החותכת את המוסכמות. המקרה של 'מחסן כעסים' נוגע למלכודת מחשבתית דומה: כאשר אנו נתקלים בטקסט שאינו כתוב כראוי, אנו נוטים לקרוא אותו כפי שהיה צריך להיכתב, כלומר, בהתאם לציפיותינו. כדי לתפוס את הכתובת כ'מחסן כעסים', היה צורך לתפוס אותה באופן בלתי-צפוי.

מקרים אלה אינם מצביעים רק על חשיבה גמישה אלא גם על יצירתיות בקנה מידה קטן. הם רומזים לנו שחשיבה יצירתית היא בהישג יד. כאשר אנשים חושבים על יצירתיות, הם נוטים ליחס אותה ליוצרים דגולים כמו מוצרט, שלחרדתו חסרת האונים של סליירי, כתב מוסיקה מושלמת מראשו בניסיון ראשון. אנשים רבים מדי הם קורבנות של 'תסמונת סליירי'. הם סבורים שהם נעדרי כל יצירתיות מאחר שהם מודדים עצמם ביחס לגיבורי תרבות. חשוב אפוא שנבין מהי חשיבה יצירתית, כיצד היא קיימת בכוח אצל כל אחד, וכיצד יכול בית-הספר לסייע ללומדים להוציאה אל הפועל.

לכולנו יש הזדמנויות לגלות חשיבה יצירתית בחיי היומיום שלנו. לפני שנתבונן ברצינות במחקר על חשיבה יצירתית והוראתה, הרשו לי להזכיר שני מקרים הנוגעים לעניין. ידיד ועמית שלי, סטיב סווארץ, סיפר לי לפני כמה זמן על מקרה, שבו הוא היה צריך לפרוס פרוסת גבינה אך לא מצא סכין. הוא סרק את סביבתו בחיפוש אחר תחליף ומצא: הוא שלף את ארנקו מהכיס, הוציא כרטיס אשראי ופרס לעצמו פרוסת גבינה. אל תצאו מהבית ללא כרטיס אשראי!

ידידה ועמיתה שלי, אביגייל ליפסון, גילתה עירנות, ראתה וצילמה את הכתובת הנפלאה הזו על בניין בקיימברידג':

RAGE WAREHOUSE (מחסן כעסים)
IRE PROOF (חסין זעם)

מחסן כזה עשוי להיות רעיון מצוי; תוכלו לאחסן בו את כל הכעסים שלכם עם ערובה לכך שאף לא אחד מהם יחמוק מהמתקן. כמובן, מה שכתוב שם זה:

STORAGE WAREHOUSE (מחסן סחורות)
FIRE PROOF (חסין אש)

אך מזווית מסוימת הכתובת נראית כפי שידידתי-עמיתתי צילמה אותה. מאות אנשים עברו שם בלי לשים לב למקרה, אך אביגייל הבחינה בכך.

* David N. Perkins, "The Nature and Nurture of Creativity", in B. F. Jones & L. Idol (eds.), *Dimensions of*

Thinking and Cognitive Instruction. 1990.